

FITRATNING ADABIY TANQIDCHILIK FAOLIYATI VA O‘ZBEK ADABIY-ESTETIK TAFAKKURINING RIVOJLANISHIDAGI O‘RNI

Turg'unova Sevinchbonu Farhodjon qizi

Farg'ona davlat universiteti filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada Abdurauf Fitratning o‘zbek adabiy tanqidchiligi taraqqiyotidagi ulkan o‘rni, uning ma’rifiy-estetik qarashlari, jadidlar davri adabiy jarayonini ilmiy asosda talqin etish tamoyillari tahlil qilinadi. Fitratning mumtoz adabiyotga munosabati, zamonaviy ijodkorlarni baholash mezonlari, adabiyotning ijtimoiy-falsafiy vazifalariga bergan talqini hamda tanqidiy metodining o‘ziga xosliklari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, Fitratning adabiy-tanqidiy merosi o‘zbek adabiyotshunosligi taraqqiyotida tutgan o‘rni batafsil tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar: Fitrat, tanqidchilik, jadidchilik, badiiy-estetik tafakkur, adabiyotshunoslik, metodologiya, didaktik tanqid, mumtoz meros, ma’rifat.

Kirish

XX asr boshlaridagi o‘zbek adabiy hayoti tubdan o‘zgarishlar davriga to‘g‘ri keladi. Turkiston hududida ma’rifatparvarlik, ijtimoiy uyg‘onish, madaniy o‘zgarishlar jarayoni jadid adabiyoti shakllanishiga zamin yaratdi. Bu jarayonda Fitrat nafaqat publitsist, dramaturg, adib, balki zamonaviy o‘zbek adabiy tanqidchiligini ilmiy asoslab bergan yetakchi mutafakkir sifatida maydonga chiqdi.

Fitratning tanqidchilik merosida Sharq mumtoz adabiyoti, G‘arb adabiyotshunosligi, diniy-ilohiy manbalar, falsafiy qarashlar va zamon tafakkuri uyg‘unlashgan. U adabiyot masalalariga ilmiy, tahliliy va ma’rifiy yondashgan holda, adabiy asarning mohiyatini, maqsadini, badiiy-uslubiy xususiyatlarini o‘rganishda yetuk metod yaratdi.

Fitratning tanqidchilik faoliyati o‘zbek adabiyotshunosligini tarixiylik tamoyili, ijtimoiylik, an’anaparastlik va yangilik munosabati, badiiylik mezonlari kabi ilmiy asoslar bilan boyitdi. Shuning uchun Fitratni o‘zbek adabiy tanqidchilik maktabining poydevorini yaratgan mutafakkir deb baholash haqqoniydir.

Asosiy qism

Fitratning Istanbulda tahsil olishi uning tanqidiy tafakkurining shakllanishida beqiyos rol o‘ynadi. Bu yerda u: turk adabiyotshunoslari,

G‘arb estetikasi, zamonaviy tanqidchilik metodlari, milliy uyg‘onish g‘oyalari bilan tanishdi. Bu ilmiy makon Fitrat dunyoqarashining kengayishiga, adabiyotning jamiyat hayotidagi o‘rnini chuqurroq anglashiga sabab bo‘ldi. Uning tanqidiy ruhining shakllanishida arab, fors, turkiy adabiy meros ham muhim o‘rin tutadi. Mumtoz adabiyotning badiiy qoidalari, tasavvuf va ma’naviy-ilohiy manbalar ham uning tanqidiy qarashlariga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Adabiyotning ijtimoiy vazifasi Fitrat fikricha: “Adabiyot xalqni uyg‘otuvchi ma’rifiy qudratdir.” Shu bois, u adabiyotning vazifasini: jamiyatni

o'zgarishga undash,ma'naviy uyg'onish yaratish,milliy ongni shakllantirish,zamonaviy tafakkurni rivojlantirish deya belgilaydi.Fitratga ko'ra, badiiy asar faqat go'zallikni emas, balki ijtimoiy ma'noni ham o'z ichiga olishi lozim.

Fitratning badiiy asar tahlilidagi mezonlari juda aniq:g'oyaviy yetuklik, badiiy obraz yaratish mahorati,nutq madaniyati,ichki mantiq va kompozitsiya uyg'unligi,milliylik.Unga ko'ra, badiiy adabiyot hayotning o'zidan oziqlanadi. Haqiqatdan uzilgan asar san'at darajasiga ko'tarila olmaydi.

Fitratning tanqidchilik uslubida quyidagi xususiyatlar ajralib turadi:

Fitrat sharh va tahlillarda: tarixiy faktlar, qiyosiy adabiyotshunoslik, psixologik tahlil, ijtimoiy-falsafiy mulohazalar kabi usullardan keng foydalanadi.

Fitrat tanqidda erkin fikr bildiradi, nuqsonlarni ochiq ko'rsatadi, ijtimoiy zararli g'oyalarni keskin tanqid qiladi. Uning tanqidlarida o'quvchini yo'naltiruvchi, tarbiyaviy mazmun kuchli. U mumtoz merosni asrab, yangilikni ilg'ashga chorlaydi.Fitratning Navoiy merosiga yondashuvi alohida ilmiy maktab yaratdi. U Navoiy asarlarini tarixiylik,badiiylik,g'oyaviylik,ma'rifiylik tamoyillari bilan tahlil qiladi.

Fitrat Navoiy g'oyalarini bugungi zamon bilan bog'lab talqin qiladi, uni o'zbek ma'naviyatining yorqin ustuni sifatida ko'rsatadi. Fitrat Bobur, Mashrab, Bedil kabi adiblarni ham yangi ilmiy asoslar bilan tahlil qilgan.

Fitrat o'z davr shoir va yozuvchilarini ham baholagan. Ularning ijodida:

milliylik,ma'rifatparvarlik,badiiylik,ijtimoiy g'oya kabi elementlarga e'tibor bilan qaragan.Uning tanqidida badiiy zaiflik, takror, mavzudan chekinish, tilning xiraligi kabi nuqsonlar keskin ochib beriladi.Fitratning adabiy-tanqidiy faoliyati bilan:o'zbek tanqidchilik maktabi,ilmiy metodologiya, adabiyotshunoslik nazariyasi,adabiy tahlil madaniyati yangi bosqichga ko'tarildi.Uning qarashlari keyinchalik Ozod Sharafiddinov, Vohid Abdullaev, Matyoqub Qo'shjonov, Umarali Normatov kabi olimlar ijodiga ta'sir ko'rsatdi.Fitratni o'zbek tanqidchiligida ilmiylik, ijtimoiylik, ma'rifiylik, xolislik tamoyillarini chuqur singdirgan olim sifatida e'tirof etish mumkin.

Xulosa

Fitratning tanqidchilik faoliyati o'zbek adabiy tafakkurining yangi bosqichiga yo'l ochgan ilmiy maktabdir. U adabiyotning jamiyat hayotidagi buyuk o'rnini chuqur anglab, adabiy jarayonni ma'naviy uyg'onish bilan bog'lab talqin qilgan. Fitratning badiiy-estetik qarashlari, tanqidiy metodlari, adabiy merosga ilmiy munosabati, ma'rifatparvarlik tamoyillari bugungi adabiyotshunoslik uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Fitratning tanqidiy merosi – o'zbek adabiy tanqidchiligi tarixida mustahkam poydevor bo'lib, uning qarashlari hozirgi adabiy jarayonni tushinishda ham ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitrat, A. Adabiyot qoidolari. – Toshkent: Fan, 1995.
2. Fitrat, A. O‘zbek adabiyoti namunalari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2010.
3. Karimov, N. Jadid adabiyoti va tanqidchilik. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
4. Qosimov, B. XX asr o‘zbek adabiyotshunosligi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2009.
5. Qo‘shjonov, M. Tanqid va adabiyot. – Toshkent: Fan, 1983.
6. Abdullaev, H. O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi. – Toshkent: Fan, 2012.
7. Sharafiddinov, O. Ijod va tanqid. – Toshkent: Yozuvchi, 1981.

